

Шепель Ю. О.,

академік АНВО України, доктор філологічних наук,
професор кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ВІДЗЕРКАЛЕННЯ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОЇ КОМПОЗИЦІЇ АНГЛІЙСЬКИХ ЗАГАДОК У ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Анотація. Тема статті стосується проблеми відтворення загадок у перекладі. У роботі досліджуються способи та варіанти перекладу англійських та українських загадок в аспекті фольклору, побуту, ситуативні загадки, а також їхні структурно-семантичні та когнітивні особливості. **Актуальність** статті полягає у необхідності розуміння специфіки загадок, зокрема українських та англійських, що є важливим у перекладацькій діяльності. **Мета та завдання:** визначення структурно-семантичних і когнітивних особливостей англійських та українських загадок, способів їх перекладу шляхом зіставного аналізу англійських та українських загадок. **Об'єкт дослідження:** англійські та українські загадки. **Предмет дослідження:** структурно-семантичні та когнітивні особливості англійських та українських загадок. У результаті аналізу автор доходить **висновку**, що загадки становлять національно-культурний колорит, представлений як у запитанні, так і у відповіді. Переклад загадок вимагає від перекладача розуміння як усієї повноти змісту цього короткого твору в контексті національної культури, так і використання різних способів перекладу, оскільки загадки як об'єкт перекладу є досить складними через їхню метафоричність у поєднанні із поетичною формою та грою слів та образів.

Ключові слова: загадка, світосприйняття, культура, переклад, класифікація

Постановка проблеми. Специфіка загадок полягає в тому, що в них у завуальованій алегоричній формі зашифровано певний предмет чи явище і треба відшукати його первісне значення.

Загадка представлена у виді своєрідного діалогу, учасникам якого потрібно знайти приховану відповідь на поставлене запитання. Саме тому загадка в свідомості багатьох поколінь пов'язана з поняттями «мудрість», «знання», «мовлення» та «випробування». Сформувані уявлення про тематичне всеохоплення загадок можна в процесі особливого системного загадування.

За своєю формою загадки – це комунікативні одиниці, їхнє призначення у тому, щоб активізувати сему запитання, а за прагматикою загадки відносять до творчого пошуку відповіді. Адресат зацікавлений у тому, щоб адресант віднайшов відповідь. Адресат не є автором запитання, але він веде діалог, включається в словесну гру, веде її за правилами, використовуючи при цьому соціальний та індивідуальний досвід. Елементи словесної гри є дуже цікавими та захоплюючими складниками загадки.

Загадки – результати народної творчості, що є зразками різних тематичних парадигм, фразеологічне розмаїття та багатство поетичного слова. Вони стимулюють уяву в когнітивному процесі, виконують виховну функцію. Загадки залишаються актуальними завдяки тому, що вони розвивають у людині кмітливість, допитливість, слугують засобом розваги та певним чином «випробовують» людину на знання в тій чи іншій галузі. Поетична римована форма загадки сприяє запам'ятовуванню.

Загадки належать до вторинної дериваційної когнітивної зони. Вони виникають завдяки досвіду порівняння, аналізу та абстрагування. Наприклад: *Хто найраніше встає? (півень)*. Специфіку загадок становить точність теми, лаконічний зміст, усталеність традиції та образності. Так, трапляється, що загадки мають риси анаграм. Наприклад: *Я спереду і позаду, посередині – порода коня, разом буде назва країни. (Я-поні-я). A sea-soning, the opposite of first – (salt, last)*.

Розкрити теми, що препаруються в рематичному блоці загадки, допомагає механізм послідовного виключення окремого із загального типу. Наприклад: *Білий, а не сніг, твердий, а не камінь, солодкий, а не мед (цукор)*.

У даній статті автор ставить за мету визначити структурно-семантичні та когнітивні особливості англійських та українських загадок, способів їх перекладу шляхом зіставного аналізу англійських та українських загадок. **Об'єктом** дослідження стали англійські та українські загадки. **Предметом** дослідження обрано структурно-семантичні та когнітивні особливості англійських та українських загадок.

Виклад основного матеріалу. Загадки продовжують зберігати свою високу продуктивність в усіх сучасних культурах та мовах, що свідчить про надзвичайну стійкість цього жанру як насамперед фольклорного, а у певних випадках і письменного. Саме загадки відтворюють ті фундаментальні когнітивні процеси, які вважаються найбільш характерними для людини, а тому відбивають універсальний характер, відтворюючись протягом тисячоліть, зберігаючи тим самим свою актуальність.

Переклад загадок вимагає від перекладача усвідомлення усієї повноти змісту твору в контексті національної культури. Наскільки влучним є переклад можна визначити з огляду на використання різних способів перекладу, адже загадки є досить складними для перекладу саме через їхню метафоричність у поєднанні з грою слів та образів.

Особливість загадки полягає у своєрідності національного колориту тобто її лексичний склад (як вже зазначалось вище, сюди належать антропоніми, топоніми, зооніми, фітоніми, назви житла, побутових предметів, природних явищ тощо). Все це і надає загадці специфічності, але разом з цим і становить труднощі для перекладача.

Основа загадки таїться в її амбівалентності, тобто неоднозначності, певній невизначеності [1]. Це водночас і змушує адресата замислитись, і відображає неочікувану тотожність порівнюваних образів загадки. Адресант знає і запитання (бо сам озвучує його), і очікувану відповідь. Перекладач володіє і запитанням, і відповіддю на нього, і мусить все це відтворити в іншій мові. Саме тут і починаються труднощі, адже потрібно визначитись із рівнем амбівалентності загадки, треба бути ознайомленим із культурою, історією та фольклором мови оригіналу.

Існує два види амбівалентності:

1) **метафорична, або контекстуальна**, завданням якої є спантеличити, підманути адресата. У таких загадках відповідь криється поміж рядків самого запитання [45]. Наприклад: *Поміж густі ліси гадюка тягнеться* (річка). *When it is not known, it is something. When it is known, it is nothing* (riddle).

2) **лінгвальна**, що спостерігається у граматичній структурі загадки, коли внутрішні семантичні структури втілюються поверхневою конструкцією. Наприклад: *What is the best year for kangaroo?* (leap year). *Is there a word in the English language that contains all five vowels (a, e, i, o, u)?* (unquestionably!).

Щодо функцій у мові, то лінгвальна амбівалентність може проявляти себе на трьох мовних рівнях: *фонологічному, морфологічному та синтаксичному*.

Фонологічний рівень. На цьому рівні лінгвальна амбівалентність визначена переважно лексичними омонімами. Наприклад: *Крилами махає, а полетіти не може* (вітряк), *Які сто приголосних звуків можуть зупинити рух автомобілів?* (сто-п); омографами, які диференціює наголос: *What kind of house weighs the least?* (lighthouse), *Why was the picture sent to jail?* (because it was framed); а також омофонами, які розділяє пауза як фонетичне явище: *What do you say in the evening to a soldier in shining armor?* (“Night-night, Knight!”), *What dance do we do when summer is over?* (tango (tan go). “Tan” – це «засмага»). У цій загадці наявне своєрідне прощання із літом, адже саме в цю пору року люди засмагають.

На цьому рівні найбільшу складність становлять загадки з омографами та омофонами, які важко відтворити в українській мові. Наприклад: *How do pigs write?* (with an oink pen). Дослівний переклад цієї загадки звучить так: *Як пишуть свині?* (хрюкаючи). Звучить безглуздо. Бездоганий еквівалент ми не знайдемо, тому тут є кілька шляхів: обрати описовий варіант перекладу, знайти подібну загадку в українській мові або надати свій власний переклад. Ми пропонуємо останній варіант: *Як свині розмовляють одна з одною?* (хрюкають).

Для перекладу цих загадок найчастіше застосовують *описовий метод або метод компенсації*. До загадок додається коментар перекладача. Давайте детальніше проаналізуємо приклади. *What kind of house weighs the least?* (lighthouse). У перекладі на українську мову lighthouse – маяк. Слово lighthouse складається із двох основ, двох самостійних слів: light (легкий) і house (дім). Якщо цю загадку перекласти дослівно, то весь зміст, увесь колорит буде втрачено: *Який будинок важить найменше?* (маяк). Досить безглуздо. Зробити адекватний варіант при дослівному перекладі, не втративши своєрідну гру слів, неможливо. Але можна запропонувати інший варіант, який містив би реалію, зрозумілу адресату: *Який будинок важить найменше?* (картковий будинок). І тепер зрозуміло, адже адресат може легко провести паралель – вислів «картковий будинок» означає щось крихке, ламке.

Морфологічний рівень. На цьому рівні лінгвальної амбівалентності використовуються граматичні трансформації. Наприклад: *How did the patient get to the hospital so fast?* (flu / flew). Ця загадка побудована на дивергентній семантиці омофонів – лексична одиниця flu – грип, іменник і форма минулого часу дієслова fly – літати. В українській мові переклад реалізується через контекстуальну заміну: *Як пацієнт потрапив до лікарні так швидко?* (захворів). *What do these words have in common?* 1. Banana 2. Dresser 3. Grammar 4. Potato 5. Revive 6. Uneven 7. Assess (якщо першу літеру у кожному слові пере-

нести в кінець, отримаємо те ж саме слово: banana = ananab, dresser = resserd тощо).

Українська загадка: *Яка мушка не літає?* (мушка на гвинтівці) – омофонну пару формують іменники мушка (невеликий виступ на кінці дула вогнепальної зброї для прицілювання) та «муха» (комаха) у зменшувано-пестливій формі. Англійською мовою «мушка на гвинтівці» – “foresight”, а перше значення “sight” – «зір». Виходячи з цього, пропонуємо переклад: *What kind of sight one can't improve?* (foresight). *До складу якого молочного продукту входить коро'ячий pig?* (творіг). Тут форма «ріг» є не ідентичною, а лише омофонною з афіксальною морфемою слова «творіг».

Фонемно ідентичні елементи різняться передусім графемним вираженням та морфологічним складом, а не лише семантичним навантаженням (flew – летів і flu – грип). В омофонний зв'язок вступають переважно скриті іменники та прикметники, які треба відгадати, проаналізувавши обидва значення омофонів, озвучені в питанні: *What kind of truck is always a “he” and never a “she”?* (a mail (male) track). Переклад можна відтворити антонімічно: *Який вид автомобілю завжди жіночого роду (або: завжди “вона” і ніколи “він”)?* (вантажівка).

Крім вищезгаданого, лінгвальна морфологічна амбівалентність у загадках може виражатись і поділом слів на морфемі, які функціонують як незалежні лексичні одиниці [2]. Наприклад, в англійській загадці *If you planted a puppy, what tree – would come up?* (dogwood), словотворча коренева морфема dog-, лексичне значення якої не узагальнює значення складного слова, а виконує роль самостійної лексики із відповідним семантичним навантаженням dog, і так виникає морфологічна двозначність, вона ж морфологічна амбівалентність: *«Якщо посадити щеня – яке дерево виросте?»* – (собаче дерево).

Загадка *“What ship will never drown?”* (friendship) теж є прикладом морфологічної амбівалентності. Лексична одиниця “ship” перекладається як “судно” і є не ідентичною, а лише омофонною з афіксальною морфемою ship у слові “friendship”. Якщо в загадці про щеня морфема dog- є складовою частиною словформи dogwood, то морфема -ship не є смислотворчим компонентом слова friendship, а тільки утворює омофонну пару з його суфіксом -ship. Однак на способі перекладу це не відбивається: *«Який корабель ніколи не потоне?»* (корабель «Дружба»), адже в українській мові значення слова «корабель» – це не лише засіб пересування морем, але часто й абстрактне поняття. *What pet is always found on the floor?* (carpet). Але відгадка диференціює обидві омоформи: pet не є смисловим компонентом словформи “carpet”.

Псевдоморфемі – послідовність фонем, омофонних із морфемами, але позбавлених лексичного змісту [2]. На відміну від англійських загадок, у яких псевдоморфемі озвучуються в питанні, українські енігматичні єдності зображують не загальний експонент (псевдоморфему), а тільки смислове наповнення його омофона та прихованого терміна. Наприклад, у запитанні *Який острів каже, що він є одягом?* (Я-майка) реципієнту для роздумів подається семантика омофонного еквівалента псевдоморфемі майка (одяг) та смислове наповнення закодованого слова (острів), до складу якого входить аналізована фонемна послідовність. Проте при загадуванні лише адресант знає про справжню сутність псевдоморфем, тому використовує їх як ефективний спосіб приховати образ. Цю загадку можна перекласти за допомогою заміни *What island says that it is new clothes?* (New Jersey).

Морфологічні зміни – головний, проте не єдиний чинник амбівалентності в аналізованих загадках. Допоміжну роль виконують синтаксичні перетворення. Наприклад, у загадці *Why do ships use knots instead of miles! (To keep the sea tide (tied))*, ключові омофони *tide* і *tied* амбівалентної фрази *to keep the sea tide (tied)* функціонують одночасно як іменник (морський приплив і відплив) і дієприкметник (прив'язаний). Виходячи з цього, можна дати такий переклад: *Навіщо на кораблях використовують вузли, а не милі?* (Щоб прив'язати корабель). Українське «через що» спантелює адресата своєю амбівалентною позицією у контексті загадки *Через що ти ходиш у школу?* (porig), водночас виконуючи функцію питального слова «чому» та обставини способу дії, вираженої сполучником «через» і питальним займенником «що». Переклад: *What you cross on your way to school?* (threshold).

Отже, ядром двозначності слугує вже не тільки лексика, а й граматики. Контекст є визначальним чинником амбівалентності, і тут омофони – це інколи різні частини мови.

Часто трапляються випадки, коли в загадках наявні ідіоми, змінивши синтаксичну будову яких, ми втрачимо їх зміст. Але загадка не підпадає під всі заборони на синтаксичні зміни в ідіомах, маючи на меті перехитрити адресата. Отже, адресант може звернутися до будь-якого компонента ідіоми, створивши амбівалентність, тому що використовує одночасно як літературне, так й ідіоматичне значення аналізованої синтаксичної єдності [2]. Виділяючи лексему *draw* в ідіомі *to draw a breath* – перевести дух (*What is drawn by everyone without pen or pencil?* (breath)), автор робить акцент на графічно зображений об'єкт. Таку загадку можна перекласти за допомогою заміни: *Що ми зводимо без каменю?* (дух). Українське «пече» – у фразі «любов пече» наголошує на фізичному відчутті: *Що пече біля серця?* (любов) – *What burns near the heart?* (love).

Отже, для відтворення закодованої дійсності в загадках автор завжди керується амбівалентністю, яку приховує зовнішня акустична форма висловлювання (лінгвальна) або ж внутрішні семантичні зв'язки (метафорична). Лінгвальну амбівалентність створюють різні граматичні процеси, що відбуваються на фонологічному, морфологічному та синтаксичному (або ж одночасно на кількох) рівнях мови. Внаслідок морфологічних змін в англійських загадках фонемно тотожними стають здебільшого морфемно дивергентні іменники та прикметники, в українських іменниках, дієслова та числівники, експліковані в арифметичних запитаннях, а також омоформи іменників та дієслів. Автори англійських загадок зашифровують приховані референти також ключовими лексемами, що вирізняються своєю однаковою акустикою з кореневими, афіксальними та псевдоморфемами слів. Українські загадки рідко послуговуються морфологічною амбівалентністю, побудованою на омофонії словотворчих кореневих, афіксальних морфем і незалежних лексичних одиниць.

Всі згадані фактори становлять певні труднощі при перекладі, і тому слід розглянути способи відтворення структурно-семантичної побудови англійських та українських загадок в перекладі.

Загадки визначаються як художнє алегоричне зображення певної істоти, предмета або явища шляхом несподіваного зближення її з іншою істотою, предметом або явищем. Існує 5 можливих способів перекладу загадок:

1) переклад частковим відповідником, коли загадка мови перекладу еквівалентна загадці мови оригіналу за образним значенням, але відрізняється своїм змістом та стилістичним забарвленням;

2) переклад повним відповідником (еквівалентом), коли в мові перекладу є загадка, яка рівнозначна за змістом, функцією та стилістичними характеристиками загадці в мові оригіналу. Метафора, закріплена в ній, повинна спиратися на ідентичні образи. Повні еквіваленти часто зустрічаються у так званих інтернаціональних загадках, які беруть свій початок від міфічних або біблійних джерел;

3) загадки, що не мають ні повних, ні часткових відповідників у більшості випадків перекладаються дослівно. Здебільшого це стосується неметафоричних загадок-запитань;

5) разом із дослівним перекладом загадок досить часто вживається контекстуальна заміна, завдяки якій загадка відтворюється відповідно до мовленнєвих норм і традицій мови перекладу.

4) так звані «псевдодослівні» відповідники, коли перекладач вважає за потрібне вжити загадку мови оригіналу, або за відсутності в мові перекладу повного або часткового еквіваленту. У цьому разі перекладач «винаходить» загадку та відтворює без модифікацій або з незначними змінами образний зміст загадки оригіналу, таким чином зберігаючи її зміст.

Труднощі при перекладі загадок саме у тому, що перекладач повинен уміти їх розпізнати і віднайти відповідний український варіант.

Висновки. Правильне, адекватне відтворення загадок становить перекладацьку проблему, адже конкретних рекомендацій стосовно їх перекладу не існує. На відміну від лексичних одиниць, фразеологізмів, еквівалентних слів, у загадок є образний зміст. Це означає, що їх внутрішня форма зберігає свій сенс.

Існує декілька способів перекладу загадок з однієї мови на іншу. Суттєві міжмовні та міжкультурні відмінності загадок вимагають від перекладача глибокого аналізу та розуміння контексту. Так, необхідно враховувати національний менталітет, історію та культуру конкретного народу, а також мати творчу професійну фантазію та гнучкість мислення, адже без цього не обійтися.

Існує шість способів відтворення загадок з однієї мови в іншу, а саме: повний відповідник (еквівалент), частковий відповідник, дослівний переклад, відповідник, що зберігає образну форму, але із заміною референтної одиниці, контекстуальна заміна та описовий переклад.

Англійська та українська культури різняться своїми традиціями, звичаями, поглядами, реаліями, світосприйняттям, що зумовлює одну з найбільших проблем під час перекладу.

Перспективи подальшого дослідження вбачаються у поглибленні аналізу лінгвокультурологічних і когнітивних ознак загадок та їхній вплив на переклад.

Література:

1. Hamnett I. Ambiguity, Classification and Change: The Function of Riddles / Man. New Series. Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. 1967. Vol. 2. № 3. P. 379–392.
2. Kapp D.B. A Collection of Jaffna Tamil Riddles from Oral Tradition / Asian Folklore Studies. 1994. Vol. 53. P. 125–149.

Шепель Ю. А. Отражение структурно-семантической композиции английских загадок в переводе на украинский язык

Аннотация. Тема статьи касается проблемы воспроизводства загадок в переводе. В работе исследуются способы и варианты перевода английских и украинских загадок в аспекте фольклора, быта, ситуативные загадки, а также их структурно-семантические и когнитивные особенности. Актуальность статьи заключается в необходимости понимания специфики загадок, в частности украинских и английских, что является важным в переводческой деятельности. Цель и задачи: определение структурно-семантических и когнитивных особенностей английских и украинских загадок, способов их перевода по сопоставимому анализу английских и украинских загадок. Объект исследования: английские и украинские загадки. Предмет исследования: структурно-семантические и когнитивные особенности английских и украинских загадок. В результате анализа автор приходит к выводу, что загадки составляют национально-культурный колорит, представленный как в вопросе, так и в ответе. Перевод загадок требует от переводчика понимания как всей полноты содержания этого короткого произведения в контексте национальной культуры, так и использование различных способов перевода, поскольку загадки как объект перевода составляют значительную сложность из-за их метафоричности в сочетании с поэтической формой и игрой слов и образов.

Ключевые слова: загадка, мировосприятие, культура, перевод, классификация.

Shepel Yu. Reflection of the structural-semantic composition of the English enigmas in Ukrainian translation

Summary. The topic of the article deals with the problem of reproducing riddles in translation. The work examines the methods and variants of the translation of English and Ukrainian riddles in the aspect of folklore, life, situational riddles, as well as their structural-semantic and cognitive features. The relevance of the article lies in the need to understand the specifics of mysteries, in particular, Ukrainian and English, which is important in translation. Aim and tasks: determination of the structural-semantic and cognitive features of the English and Ukrainian riddles, methods of their translation by a comparable analysis of the English and Ukrainian riddles. Object of study: English and Ukrainian riddles. Subject of research: structural-semantic and cognitive features of the English and Ukrainian mysteries. As a result of the analysis, the author comes to the conclusion that the riddles constitute the national-cultural color presented both in the question and in the answer. The translation of riddles requires the translator to understand both the fullness of the content of this short work in the context of national culture and the use of various translation methods, since the riddles as an object of translation are of considerable complexity due to their metaphor in combination with the poetic form and play of words and images. The article gives the opportunity to familiarize with a set of problems in translation of riddles in comparative aspect by the example of the English and Ukrainian languages.

Key words: riddle, world perception, culture, translation, classification.